

*Гранкіна В. І.,**orcid.org/0000-0002-9010-2777**старший викладач кафедри організації досудового розслідування
факультету № 1**Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ*

ЩОДО ДЕФІНІЦІЙ ТА СУТНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОБАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню різновекторних думок і підходів українських дослідників щодо розуміння та дефініцій, змісту та сутності сучасної української пробації. Звертається увага на міжнародне використання терміну «пробація» для визначення назви та напрямку діяльності служби, що історично створювалася для організації роботи з надання здебільшого реабілітаційних послуг особам, засудженим до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, або ж особам, які звільнялися з місць позбавлення волі, діяльність якої в пенальних системах і системах кримінальної юстиції, усунувши в'язницю, почала займати чи не центральне місце.

Аналізуються погляди: 1) нормотворців на зазначені вище дефініції пробації у нормативно-правових актах, які передували прийняттю профільного закону. Відповідно до них пробація розглядалась у двох аспектах: як служба (що виконує покарання у громаді та здійснює нагляд за неповнолітніми правопорушниками) та як процес забезпечення суду матеріалами соціальних обстежень обвинувачених; 2) науковців – на визначення поняття, цілей і сутності пробаційної діяльності, які розглядали пробацію значно ширше – як інституцію з нагляду за особами, що певною мірою зазнали кримінально-правового впливу, однак не ізольовані від суспільства, яка поєднує в собі засоби контролю та ресоціалізації. Науковці наголошували на перевазі її сутності – випробуванні певних категорій злочинців спеціальними юридичними обов'язками, поєднаними з наданням їм різної допомоги реабілітаційного характеру та зведенням до мінімуму кримінального рецидиву з їхнього боку.

Робиться висновок про доцільність і справедливості обох підходів, оскільки пробація включає в себе і назву та діяльність служби із забезпечення контролю та нагляду, і надання різнопланової допомоги у процесі виправлення та ресоціалізації засуджених.

Ключові слова: пробація, випробування, нагляд, альтернативні покарання, уповноважені органи з питань пробації.

Постановка проблеми. Фахівці зазначають, що сутність пробації полягає у випробуванні певних категорій злочинців спеціальними юридичними обов'язками, поєднаними з наданням їм різної допомоги реабілітаційного характеру. Її мета полягає в ефективному виправленні засуджених та зведенні до мінімуму, наскільки це можливо, рецидиву з їхнього боку. Важливим складником пробації є дослідження особистості, яке дозволяє отримати картину моральних цінностей конкретних осіб, визначити перспективи виховної та соціально-психологічної роботи з ними [1, с. 73]. У зв'язку із неоднозначними поглядами на дефініцію та призначення пробації, жвавий інте-

рес становлять праці науковців, у яких втілені сучасні погляди та ідеї щодо змісту, понять, завдань і сутності сучасної української пробації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Запропонована тема є актуальною не тільки з огляду на обраний Україною зовнішньополітичний вектор розвитку, а й з урахуванням об'єктивної потреби подальшого розвитку діяльності кримінально-виконавчої системи та пробаційних інституцій. Дослідженню пробації присвятили свої праці науковці І.С. Алексєєв, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, В.М. Лиска, Д.В. Ягунов, І.С. Яковець, однак окремі аспекти досліджуваної проблеми щодо сутності діяльності органів пробації залишилися поза увагою науковців і потребують нових досліджень.

Метою статті є вивчення теорії впровадження і застосування пробації, встановлення основних підходів до визначення науковим загалом і нормативно-правовими актами поняття пробації та сутності інституту пробації.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історичному вимірі пробація – досить нове явище, яке виникло у XIX столітті на тлі соціокультурних змін суспільства як концепція поведінки зі злочинцями. Її розвиток був зумовлений соціальними тенденціями в країнах Західної Європи та Північної Америки, коли пенальні реформи почали орієнтуватися на ідеї гуманітаризму, поєднані з висновками щодо неспроможності в'язниці повернути злочинців до суспільства як повноцінних його членів [2, с. 118].

В'язниці були простором примусової нормалізації індивідів, які поєднували в собі сукупність ознак таких дисциплінуючих механізмів як лікарня, школа, мануфактура, казарма та вважалися «великою поразкою кримінального правосуддя», бо: 1) в'язниці не знижують рівня злочинності; 2) в'язниці не може не створювати делінквентів; 3) в'язниці робить можливою і навіть заохочує організацію середовища делінквентів; 4) звільнені в'язні фактично вимушені вчиняти повторні злочини; 5) в'язниці опосередковано створює делінквентів шляхом позбавлення родини ув'язненого матеріальних можливостей для існування [3].

Кримінальна політика піддавалася гострій критиці за неспроможність вирішити головне завдання кримінального покарання щодо виправлення та соціальної реабілітації правопорушників, а також зростання загальної кількості ув'язнених. Пробація розглядалася як форма вирішення нагальних потреб суспільства, тож не вбачається дивним, що у пенальних системах і системах кримінальної юстиції пробація, усунувши в'язницю, почала займати чи не центральне місце.

Відповідно до визначення з юридичної енциклопедії пробація («probatio» – «проба», «випробування») є видом покарання

у Великобританії, США, яке полягає в накладенні певних обмежень на реалізацію засудженим своїх прав і свобод, встановленні спеціального нагляду за його поведінкою [4, с. 146]. Пробація – це переважно юридичний термін, який з'явився майже 200 років тому як кримінальний інститут англосаксонського права і був різновидом умовного засудження або умовного звільнення. Пробація у перекладі з англійської означає «випробування» або «умовне звільнення (від покарання)», а в перекладі з латини – «випробувувати» або «віддавати під нагляд» [5, с. 20].

На нашу думку, пробація – це термін, який використовується в міжнародній практиці для визначення назви та напряму діяльності служби, яка історично створювалася для організації роботи з надання здебільшого реабілітаційних послуг особам, засудженим до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, тобто без ізоляції від суспільства, або ж особам, які звільнялися з місць позбавлення волі. До впровадження національної моделі інституту пробації у державне законодавче поле думки та підходи українських дослідників і науковців щодо розуміння та визначення поняття «пробація», її сутності та завдань не мали єдності та різнилися. Однак загалом твердження багатьох із них віднайшли своє підтвердження при визначенні та законодавчому закріпленні.

Так, І.С. Яковець зазначала, що у національних джерелах слово «пробація» практично завжди перекладається як «випробування», що дає підстави розуміти її як вид звільнення від відбування покарання, з одночасним запереченням можливості її застосування у разі засудження до покарань у виді виправних або громадських робіт, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання тощо. Натомість у більшості країн використовується не сам по собі термін «пробація». Зазвичай йдеться про “probation service”, тобто про «пробаційні (іспитові) послуги» чи «іспитове (випробувальне) обслуговування», а також про “probation order” – «іспитовий (пробаційний) наказ». У деяких країнах інститут пробації визначено як систему заходів, що застосовується до правопорушника як виховні методи замість порушення кримінальної справи або позбавлення волі. Таким чином, у законодавстві зарубіжних держав інститут пробації визначається як вид покарання або вид звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Під пробацією також розуміють умовне невиконання призначеного покарання або умовне не призначення покарання з поміщенням засудженого на певний термін під індивідуальний нагляд посадової особи (офіцера пробації, агента, помічника), яка здійснює контроль за поведінкою піднаглядного, виконанням ним певних обов'язків та умов пробації, забезпечує проведення виправного курсу [6, с. 154]. На думку В.М. Лиски, сутність пробації полягає у встановленні нагляду за засудженим із покладенням на нього певних зобов'язань і обмежень без ізоляції його від суспільства (відвідувати центри пробації, періодично зустрічатися з наглядовим офіцером, брати участь у певних різновидах діяльності, дотримуватися законотвірної поведінки) [7].

О.І. Богатирьова розглядала поняття пробації двоекторно – як різновид кримінальної відповідальності за скоєний злочин і як службу, яка створюється для виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбуття покарання з випробуванням, умовно-достроково звільненими, діяльність якої спрямована на

вивчення особи правопорушника, складання його соціально-психологічної характеристики та пропозиції до суду щодо обрання реального виду покарання [8, с. 149].

І.Г. Богатирьов розглядав пробацію як форму умовного засудження, орган, засіб покарання. На його думку, пробація як форма умовного засудження виступає, з одного боку, альтернативою ув'язнення, а з другого, – правозастосовною інституцією, спеціалізованим органом чи службою, які виконують цю та деякі інші альтернативні санкції; причому як сутність пробації визначав нагляд і ресоціалізацію злочинця, який залишається у суспільстві, але на якого судом покладені певні зобов'язання й обмеження. Розглядаючи її під іншим кутом, вбачав пробацію як засіб покарання, який полягає у передачі особи, визнаної судом винною у вчиненні злочину, під нагляд спеціальної служби на строк та на умовах, визначених судом [9, с. 25–26].

І.С. Алексєєв вказує, що пробація є інструментом забезпечення прав і свобод людини та громадянина, оскільки є новітньою системою забезпечення соціально-правової корекції девіантної поведінки осіб, що вчинили злочини. Елементом державної політики, який покликаний забезпечити перехід від карально-репресивної функції кримінально-виправної системи до попереджувально-запобіжної з урахуванням примату прав і свобод людини [10, с. 53]. На перший погляд таке визначення кореспондується з конституційними принципами, які покладені в основу численних норм нормативних актів щодо визначення діяльності пробації. Однак подібна позиція для нас не прийнятна. Ми лише частково погоджуємось із запропонованим підходом автора до дефініції пробації.

Як бачимо, дослідник вважає що соціально-правова корекція девіантної поведінки є інструментом забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Не цілком зрозуміло, яким чином можливо співвіднести корекцію девіантної поведінки та інструментарій забезпечення прав і свобод людини та громадянина, оскільки корекція за своєю суттю є скоріше цілеспрямованою діяльністю, формою психологічного впливу на поведінку засуджених. Тим паче девіантна поведінка не у всіх випадках означає «погана» чи «неприйнятна» поведінка. Вона розрізняється та поділяється на два типи: позитивний і негативний [11]. І якраз на позитивну девіантну поведінку (гіперактивність, помірність чи талант), яка не суперечить букві закону, впливати немає потреби. З негативним типом все досить зрозуміло: шкідливі звички, жорстоке ставлення до людей і тварин, пристрасть до азартних ігор, правопорушення, дисциплінарні правопорушення. При подібному тлумаченні, на нашу думку, І.С. Алексєєву доцільніше було б вживати вислів «делінквентна девіантна поведінка».

Проаналізувавши підходи сучасних науковців до дефініції, вважаємо, що науковці І.С. Яковець, О.І. Богатирьова, І.Г. Богатирьов бачили в пробації альтернативу найбільш суворому кримінальному покаранню – позбавленню волі. Дослідники, з одного боку, розглядали пробацію як інституцію з нагляду за особами, які певною мірою зазнали кримінально-правового впливу, однак не ізольовані від суспільства, а з іншого – як поєднання засобів контролю та ресоціалізації, що застосовувалися до правопорушників. Ми вважаємо, що обидва підходи справедливі, оскільки завданням пробації є і забезпечення контролю, і нагляд, і надання допомоги в процесі виправлення та ресоціалізації засуджених.

Маємо зазначити, що, на нашу думку, найбільш наближеними до закріпленої у законодавстві моделі пробації є позиції О.І. Богатирьової, Д.В. Ягунова, відповідно до яких сутність пробації полягає у здійсненні, з одного боку, нагляду та контролю, а з іншого – індивідуальної роботи із правопорушником, його супроводі та підтримці, й сконцентрована більше на виправленні, ніж на покаранні, що зумовлено її ресоціалізаційним спрямуванням. Загалом же пробація за кордоном нині являє собою скоріше соціальний інститут, спрямований на надання допомоги особам, які вчинили правопорушення, ніж кримінально-правовий інститут [12, с. 257].

Д.В. Ягунов зазначав, що термін «пробація» може вживатися у таких значеннях:

- 1) як концепція соціальної роботи з правопорушниками та іншими соціально-вразливими групами;
- 2) як ієрархічна організаційна структура (служба);
- 3) як орган державної влади;
- 4) як різновид кримінального покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, і водночас як умовне звільнення від покарання з випробуванням;
- 5) як специфічний процес виконання альтернативних покарань;
- 6) стан, у якому перебуває злочинець впродовж певного терміну: злочинець (пробаціонер) перебуває «на пробації», тобто під пробаційним наглядом;
- 7) як певна з'єднувальна ланка між кримінальною юстицією та соціальною роботою.

Сутність пробації полягає у випробуванні певних категорій злочинців спеціальними юридичними обов'язками, поєднаними з наданням їм різної допомоги реабілітаційного характеру. Мета полягає в ефективному виправленні засуджених і зведенні до мінімуму, наскільки це можливо, кримінального рецидиву з їхнього боку [13]. О.Б. Янчук зазначає, що розвиток пробації у різних країнах відбувався по-різному. Однак виділяє загальні спільні риси, якими є:

- 1) незастосування до порушника покарання у вигляді ув'язнення або взагалі звільнення від покарання (на підставі спеціального соціального дослідження правопорушника);
- 2) застосування пробації до правопорушника залежно від обставин (вчинений злочин, особистість, соціальна ситуація правопорушника);
- 3) здійснення нагляду, який відрізняється від поліцейського нагляду та поєднаний із соціальною допомогою правопорушнику в процесі реалізації.

До прийняття Закону України «Про пробацію» було розроблено нормативно-правові акти, які намагалися визначити концептуальні засади діяльності пробації. До переліку цих нормативів 2008 року можна віднести Концепцію реформування кримінальної юстиції України, Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, Концепцію Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби України.

Маємо зазначити, що думки науковців і нормотворців різнилися і щодо форми та змісту пробаційної діяльності, а не лише з приводу термінологічного визначення пробації. Так, одним із найперших актів, у якому офіційно було використано термін «пробація» та зроблено спробу визначення змісту цього інституту, стала Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена указом Президента України від

8 квітня 2008 року № 311/2008. У положеннях Концепції пробація визначалася як інститут права іноземних держав, який виконується у двох значеннях: 1) вид покарання; 2) спеціальна служба [6, с. 155].

Діяльність служби пробації, яка за задумом мала бути створена у сфері Міністерства юстиції України, мала бути спрямована на здійснення своїх функцій за двома напрямками: виконання певного з видів покарання та забезпечення суду інформацією щодо осіб, обвинувачених у вчиненні кримінального правопорушення «для забезпечення суду інформацією про соціальну характеристику особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, з метою визначення запобіжного заходу або міри чи виду покарання має діяти служба пробації, яка повинна готувати та надавати суду матеріали соціального обстеження особи зі своїми рекомендаціями».

Відповідно до Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленої Указом Президента України від 25 квітня 2008 року за № 401 [14], кримінально-виконавчі інспекції мали організувати свою діяльність на засадах пробації. З квітня по листопад 2008 року погляди нормотворців на концепцію пробаційної діяльності як такої та на механізм створення служби пробації не змінилися. Вдосконалення діяльності Державної кримінально-виконавчої служби вбачалося в організації діяльності кримінально-виконавчих інспекцій на засадах пробації та створенні сталої служби пробації. Зокрема, Концепція Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на період до 2017 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 року за № 1511-р, визначала, що створення та сталі функціонування служби пробації має бути забезпечене у період із 2013-2017 роки в сфері відання Міністерства юстиції України [15].

Якщо досліджувати зміст Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затвердженої Указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011 [16], то результатом її поетапної реалізації у 2011-2016 роках мало стати прийняття законодавчих актів про службу пробації та створення центрів пробації неповнолітніх. Робота з неповнолітніми має провадитися службами пробації, які, в тому числі, мають надавати суду інформацію соціально-психологічного характеру про особу неповнолітнього правопорушника, повинні забезпечувати патронаж щодо неповнолітніх, які перебувають у спеціальних виховних установах, сприяти їх соціальній адаптації та реінтеграції шляхом сприяння в отриманні освіти та наданні допомоги у працевлаштуванні.

Висновки. У нормативних актах, які передували прийняттю профільного Закону, пробація розглядалась у двох аспектах: як служба (що виконує покарання у громаді та здійснює нагляд за неповнолітніми правопорушниками) і безпосередньо як процес забезпечення суду матеріалами соціальних обстежень обвинувачених.

Дослідники ж у своїх тлумаченнях розглядали пробацію дещо ширше – як інституцію з нагляду за особами, які певною мірою зазнали кримінально-правового впливу, однак не ізольовані від суспільства, яка поєднує в собі засоби контролю та ресоціалізації. Вони акцентували увагу на перевазі її сутності – випробуванні певних категорій злочинців спеціальними юридичними обов'язками, поєднаними з наданням їм різної

допомоги реабілітаційного характеру та зведенням до мінімуму кримінального рецидиву з їхнього боку. Вважаємо, що обидва підходи доцільні та справедливі, оскільки пробація включає в себе і назву та діяльність служби із забезпечення контролю та нагляду, і надання різнопланової допомоги в процесі виправлення та ресоціалізації засуджених.

Література:

1. Михайлова І.М. Інститут пробації: окремі аспекти впровадження. *Підприємництво, господарство і право*, 2009. № 10. С. 72–75.
2. Маршуба М.О. Служба пробації в Україні: проблеми впровадження в систему кримінальної юстиції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*, 2016. № 19. С. 117–119.
3. Мишель Фуко. Надзирають і наказують. URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=46512> (дата звернення: 22.03.2021).
4. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученко. Допов. вид. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998-2004. Т. 4: Н-П. 2002. 720 с.
5. Богатирьова О.І. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні : монографія. Київ : Вид-во «Дакор», 2013. 376 с.
6. Яковець І.С. Пробація: загальні підходи до визначення поняття та засади впровадження в Україні. *Scientific Journal ScienceRise. Серія: Юридичні науки*, 2014. № 2. С. 152–155.
7. Лиска В.М. Пробація. Проблеми її запровадження в Україні. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_13956 (дата звернення: 22.03.2021).
8. Богатирьова О.І. Стан та проблеми наукового дослідження у сфері пробації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*, 2013. № 10. С. 146–152.
9. Богатирьов І.Г. Пробація як альтернатива позбавленню волі в Україні : наукове видання. Хмельницький : ХмЦНТЕІ, 2010. 76 с.
10. Алексєєв І.С. Організаційно-правові основи діяльності органу пробації. *Держава та регіони*, 2018. № 2. С. 52–57.
11. Девіантна поведінка: форми, види, причини, профілактика. URL: <https://ukr.media/psihologiya/379091/> (дата звернення: 22.03.2021).
12. Богатирьова О.І. Сутність інституту пробації в сучасному зарубіжному праві. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*, 2013. № 31. С. 254–261.
13. Ягунов Д.В. Служба пробації: концепція, засади діяльності, організаційна структура. *Відновне правосуддя в Україні*, 2007. № 1(5). С. 60–64.
14. Про схвалення Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України від 25 квітня 2008 року № 401. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401/2008#Text> (дата звернення: 23.03.2021).
15. Про схвалення Концепції Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби : розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 року № 1511-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1511-2008-%D1%80#Text> (дата звернення: 23.03.2021).
16. Про схвалення Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text> (дата звернення: 23.03.2021).

Hrankina V. Regarding definitions and essence of probation

Summary. The article is devoted to the coverage of multi vector opinions and approaches of Ukrainian researchers on understanding and definitions, content and essence of modern Ukrainian probation. Attention is drawn to international use of the term “probation” to define the name and direction of the service, which was historically created to organise work to provide mostly rehabilitation services to persons sentenced to non-custodial sentences or persons released from imprisonment. Its activities in penitentiary systems and criminal justice systems, having eliminated the prison, became almost central.

The views are analyzed of 1) rule makers on the mentioned above definitions of probation in the statutory-legal acts which preceded the adoption of a profile law. Accordingly, probation was considered in two aspects as a service (serving sentences in the community and supervising juvenile offenders) and as a process of providing the court with materials of social inspections of accused, 2) scientists – to define the concept, purpose and essence of probation. Those who considered probation much more broadly – as an institution for the supervision of persons who to some extent have been subjected to criminal law, but not isolated from society, which combines the means of control and resocialization.

However, they emphasized the superiority of its essence – testing certain categories of criminals with special legal obligations, combined with providing them with various rehabilitation assistance and minimizing criminal recurrence on their part. The conclusion is made that both approaches are appropriate and fair, since probation includes both the name and activities of the service, which provides control and supervision, as well as ensuring various assistance in the process of correction and re-socialization of convicts.

Key words: probation, supervision, alternative punishment, authorised probation authorities.